

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"

ORCID ID: 0000-0002-4170-654X

ЛИСЕНКО Наталія Василівна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"

ORCID ID: 0000-0003-2371-448X

САВЧЕНКО Ганна Олександрівна,

учитель англійської мови,

Слов'янський заклад загальної середньої освіти №7

ORCID ID: 0000-0003-2393-4183

Україна

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА СВІТУ В ДРАМАТУРГІЇ ФРІДРІХА ДЮРРЕНМАТТА

Швейцарія – невеличка країна, яка з наполеонівських часів не воювала, батьківщина демократії та літературних дарувань. Розвиток швейцарської драматургії у другій половині ХХ ст. пов'язують з іменами Макса Фріша та Фрідріха Дюрренматта. Макс Фріш – мораліст, мрійник, а Ф. Дюрренматт – швидше песиміст. У його п'єсах, задуманих за брехтівськими драмами та в унісон з драмами фрішевськими, на зразок притчі для сцени, зажевріла інша доба – Модернізм.

Прикмети цієї доби впізнаються в прагненні драматурга по вінця заповнити свої твори блазнюванням, для якого не існує недоторкано-серйозних, недоступних для сміху речей. Дванадцять суворих років тисячолітнього рей-ху змушували багатьох літераторів того часу шукати причини знелюднення, антигуманності суспільства. Народилось покоління модерністів з їхнім бажанням самоствердження, створювалась течія експресіоністів з їхнім болем за людство. Ф. Дюрренматт зазначав, що людству, яке пережило Другу світову війну й наслідки випробувань ядерної зброї, пасує тільки комедія. І те, що в його драматургії саме сміх створював тло локальних і загальних катастроф, усіляких "кінців" – окремого людського життя, цілих імперій та історичних епох, – також

можна без особливих вагань уважати особливістю постмо-дерністського світосприйняття. Породжені схрещенням трагічного й комічного колючі сценічні метафори, неприродні перепади сюжету, постійні ситуації перетворення цінностей культури на уцінені товари – усе це використували у своїх творах модерністи.

Однак було й те, що суттєво відрізняло Ф. Дюрренматта від митців зрілого постмодерну. Це – прихована під товстим гримом комічного переко-наність у власній проповідницькій місії. Ф. Дюрренматт усвідомлював себе не терапевтом, а діагностом, і поставлений ним діагноз свідчить, що "сад світу" перетворено людством на пекло, намальовані в його п'єсах гротескні "портрети планети", які скидалися на сучасні сценічні варіації апокаліпсичних видінь, і були проповіддю. Ця проповідь мала відкрити людству очі на його падіння в прірву, а водночас – і на перспективу спасіння, перспективу страдницького здобуття втраченої людяності.

Просвітництво було у Ф. Дюрренматта в крові. Він походив із давнього роду, досить популярного свого часу у Швейцарії. Один із його предків – Ульріх Дюрренматт, був відомим на батьківщині поетом і громадським діячем, а його син – урядовим радником, онук редагував газету "Базелем нахріхтен". Батько Ф. Дюрренматта був провінційним пастором. Його служба, та й увесь патріархальний спосіб життя в Конольфінгенфі (кanton Берн), певною мірою прагнув, аби з малюка виріс митець, наділений даром писати саме "трагічні комедії". Принаймні, серед обставин, якими жилося його почуття "чорного гумору", Ф. Дюрренматт не без іронії згадував дитячі враження "буденності" смерті та пов'язаного з нею релігійного обряду. Змалку Ф. Дюрренматт відвідував початкову школу в провінції, згодом – гімназію в Берні. Освіту продовжував в університеті, де слухав курси лекцій з літератури, філософії, природничих наук. Інтерес до останніх Ф. Дюрренматт не втратив до кінця життя.

Цікавився всім потроху: то вивчав теологію, то заглиблювався у філологію, вивчав грецьку, читав у оригіналі античних філософів, потім захоплювався історією мистецтв, займався живописом, навіть деякий час працював художником-графіком, і, нарешті, зупинив свій вибір на літературі. Роки його зростання припали на період піднесення й занепаду "тисячолітнього рейху" з його кривавими наслідками світового масштабу. Багато хто з літераторів то-го часу намагався дошукатися причин катастрофічних змін у природі людини. Народжувалося нове покоління модерністів, яке

прагнуло самоствердження. Увійшов у моду Франц Кафка. Його послідовники прагнули наповнити літературу оповіданнями, сповненими містики й витонченими страхіттями. Не уникнув впливу Кафки й Ф. Дюрренматт. Його вражає накопичення безглуздя в людському житті, тому він зображує дійсність, максимально наближену до трагічного фарсу. Уже в перших творах визначаються такі атрибути його художньої системи, як нагромадження хитросплетінь сюжету, невизначеність, непередбаченість подій, їхня дивна випадковість і невірогідність збігів, захоплення кривавими драмами з трагічними розв'язками.

Та, мабуть, найпочесніше місце в житті Ф. Дюрренматта посідало образотворче мистецтво. Власне кажучи, він починав як художник-графік, і лише з часом, зваживши свої творчі можливості й пріоритети, він вирішив заробляти на життя літературною працею, а живопису залишити роль "заняття для душі", хоча, слід зазначити, результати цього заняття не поступалися своїм професіоналізмом письменству. Живописні й графічні роботи Ф. Дюрренматта мають самоцільний характер, проте вони можуть послугувати й за наочну паралель до художнього світу, що постає в його літературних творах. Образи колесованих і розіп'ятих людей, вагонів, які падають зі зруйнованого мосту в прірву, зацькованого Мінотавра, над яким глумиться людина, – усе це було матеріалізовано в малюнку та барвах передчуттям глобальної духовної катастрофи.

Увесь літературний доробок Ф. Дюрренматта можна поділити на три періоди. До раннього періоду творчості Ф. Дюрренматта відносять: новели "Різдво" (1943), "Портрет Сизифа" (1945), "Директор театру" (1945), п'єси "Ромул Великий" (1948), "Вавилонська вежа" (1949) та ін. Першою радіоп'єсою була п'єса "Двійник" (1946), присвячена одній з найактуальніших тем – темі неминучої долі. П'єса має детективний зачин: скоєно таємниче вбивство, у якому невідомо ані місце злочину, ані знаряддя вбивства, ані жертви. Тут і герой без імені, прізвища й місця проживання, і невідомо звідки береться двійник, і звинувачення у вбивстві, якого не було, і певна абстрактна сила – верховний суд, який розпоряджається долями всіх людей. Але й цього замало автору. Закінчення неочікуване: герой, що не може довести свою невинність, несподівано виявляється замішаним у вбивстві. Підкреслені неправдоподібні сюрреалістичні місця дії, невірогідні сюжетні хитросплетіння й неочікувана кінцівка, що ставить все з ніг на голову, – усе це провокує читача до роздумів. Кінець п'єси

позбавлений висновків і резюме, вони надійно приховані від читача: йому самому надається можливість поміркувати над ними.

Драматургія стає улюбленим жанром Ф. Дюрренматта. У книзі "Проблеми театру" (1955) він зауважує, що драма Шіллера, як і грецька трагедія, була можлива тому, що мала справу зі світом видимим, зі справжніми діячами держав. У мистецтві можна зробити лише те, що можна збагнути. А сучасна держава чуттєво незбагненна, анонімна, бюрократична. Сучасний світ легше відтворити через маленького спекулянта, канцеляриста чи політикана, ніж через "звичайні" образи й символи. І можливість зберегти себе митцеві у світі освічених, письменних – komponуючи детективні романи, створюючи мистецтво там, де його менш за все підозрюють.

У другому періоді своєї творчості Ф. Дюрренматт пробує свої сили й у прозі. Його прозові твори настільки своєрідні, що не вкладаються в рамки традиційних жанрів. Захоплюючи пригодницькі й детективні сюжети він використовує як оболонку для складної філософської начинки. Прикладом цього-го може бути оповідання "Тунель" (1951), романи "Суддя та кат" (1952), "Обіцянка" (1952), "Підозра" (1953), радіоп'єси "Нічна розмова" (1952), "Трек шукає гречанку" (1955), "Гостина старої дами" (1956).

Саме в другий період у своїх творах Ф. Дюрренматт розробляє тему апокаліпсису, втрати кращих моральних якостей людини. Найяскравіше це можна помітити в оповіданні "Тунель". У центрі оповідання алегоричний образ тунелю. Потяг уособлює сучасне людство, яке невпинно наближається до світової катастрофи. Серед безтурботних пасажирів, приречених на загибель, лише головний герой – студент намагається зупинити його шалений рух, але врятувати пасажирів йому так і не вдається.

У детективних романах Ф. Дюрренматт намагається змінити ставлення читача до детективу як до жанру літератури. "Суддя та його кат", "Підозра" (обидві книги про комісара Берлаха) – своєрідний засіб утамування дюрренматтівської туги за гармонією, ладом, справедливістю. У п'єсі "Суддя та його кат" перед нами постає сучасна Швейцарія – урядовий Берн та колишня провінція. І це не спрощує ситуацію, а, швидше, ускладнює її. Романтично, майже до непристойності піднесений образ комісара, за таких обставин виявляється ледве чи не художньою необхідністю.

У 1957 році Ф. Дюрренматт отримав замовлення на сценарій для фільму про сексуальні злочини. Фільм вийшов на екрани 1958 року під назвою "Це сталося серед білого дня". Сценарій фільму перетворився

на роман, за ви-нятком самої обіцянки: у фільмі комісар Маттеї дотримується обіцянки й за-арештовує нелюда, що вчинив наругу над Грітлі Мозер; у книзі все навпаки. Роман "Обіцянка" був опублікований у 1957 році; підзаголовком до твору стоїть: "Реквієм детективного жанру". Емоційне напруження перейшло в роман зі сценарію, перед автором стояло завдання засудити один з найжахливіших видів злочинів – злочини сексуальні. Однак у романі це напруження реалізується за рахунок того, що Маттеї, слідчий, не спіймав убивцю.

До третього етапу творчості Ф. Дюрренматта належать повість "Доручення" (1966), роман "Правосуддя" (1967), п'єса "Портрет планети" (1971), роман "Догори ногами" (1989). Тема відповідальності людства за долю планети глибше розробляється у п'єсі "Портрет планети" (1971). Ця п'єса є своєрідним реквіємом нерозумному людству, сатиричною пародією на його історію від Адама до сьогодення. Діючим особам спеціально дані біблійні імена: Адам, Єва, Каїн, Авель, що підкреслює загальнолюдські масштаби трагедії, яка відбувається. У п'єсі немає єдиного сюжету. "Портрет планети" накидано окремими штрихами. Відмовившись від улюбленого детективного методу, Ф. Дюрренматт надає оповіданню несподіваної форми, близької кінематографічній техніці швидкого монтажу. Ніби кадри на екрані, одна мізансцена змінюється іншою, динамічно розкриваючи дію п'єси. За години людство проходить шлях від печерного канібалізму до космічних польотів, але й на високому ступені розвитку люди так само нагадують первісних предків, що блукають у непролазних джунглях і знищують собі подібних. Характерно, що екологічну загрозу Ф. Дюрренматт уважав доступнішою для сприйняття, ніж ядерну. Сама природа, сонце, бунтує проти нерозумно-го використання життя, дарованого нам. І якщо в "Тунелі" загибель світу до-думується читачем, то в "Портреті планети" вона стає жахливою реальністю.

У 1966 р. з'являється повість з химерною, примхливою назвою "Доручення, чи Про спостереження за тим, хто спостерігає за спостерігачем", де Ф. Дюрренматт використовує увесь накопичений за роки творчості арсенал детективних ходів – убивство й воскресіння, зникнення й знахідки, психопа-тологія й прозріння. Неймовірна стилістика послуговує автору засобом ви-раження заплутаності й хаосу життя, у якому руйнуються причинно-наслідкові зв'язки. У самій назві повісті дається алгоритм хаосу: якщо сьогодні ти – спостерігач, то немає гарантії, що завтра за

тобою не будуть наглядати. Герої повісті "Доручення" живуть у страшному світі, де розмива-ються кордони між злочинцем та його жертвою. Громадяни ревносно сте-жать за політикою держави, яка, відповідно, слідкує за своїми громадянами. Людина намагається врятуватися з-під нагляду, не довіряє державі, а держа-ва платить їй взаємністю. Усупереч похмурому епіграфу, у повісті щасливий кінець: убивцю покарано, жертву врятовано, зниклі знаходяться, і, на завер-шення, лунає крик немовляти – символ продовження життя.

У 1967 році на сторінках журналу "Всесвіт" було опубліковано роман Ф. Дюрренматта "Правосуддя". За жанром це детектив, але особливий, "дюрренматтівський". У центрі роману – викриття суспільного організму, що породжує злочинність. Людство, згідно з Ф. Дюрренматтом, отримує ще один шанс на виживання, але, на відміну від попередніх творів, тут автор не тільки вірить у порятунок, але й вказує шлях до нього: урятувати світ мож-на, якщо чинити активний опір силам зла.

За все життя Ф. Дюрренматт видав 37 творів, серед яких романи, п'єси, новели-притчі, радіокомпозиції, теоретичні праці з різних галузей знань, есе про знаменитих учених. Загальний тираж його книжок перевищує 80 млн. примірників. Ф. Дюрренматт був лауреатом багатьох літературних міжнародних та національних премій: Мольєрівська (1957), Шіллерівсь-ка (1959), Австрійська державна премія за європейську літе-ратуру (середина 1980-х років). На сценах багатьох театрів світу йдуть спектаклі за його п'єсами.

Ф. Дюрренматт залишається одним з найвідоміших драматургів другої половини ХХ ст. Він був свідком Другої світової війни, тривалого протисто-яння капіталістичного й соціалістичного таборів, яке підігрівалося наявністю ядерної зброї. У всіх творах Ф. Дюрренматта головним героєм виступає людство. Його цікавили не переваги чи недоліки конкретної державної сус-пільної системи, а суспільство, сучасний стан людства. І цей стан діагносту-вався ним як апокаліпсичний. Ф. Дюрренматт своїми творами намагався привернути увагу людства до актуальних проблем сучасності.